

SÍKLAKI ISTVÁN

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

KÉNYES EGYENSÚLY Az olvasói koherencia megteremtése

Egy irodalmi mű létrehozása és befogadása valamilyen — egyelőre homályos értelemben vett — koherenciaegyüttes megteremtését előfeltételezi az író és a tényleges olvasó részéről. Ebből a szempontból az irodalmi mű annak az általános kommunikációs problémának sajátos esete, amely elé minden esetben kerülünk, amikor arról kell döntenünk, hogy mondanivalónk formába öntése során milyen előzetes ismereteket tételezhetünk föl a tényleges vagy potenciális befogadónál. A másik oldalt, a befogadót tekintve pedig azt látjuk, hogy a befogadó számít az író együttműködésére: elvárja tőle, hogy mondanivalója optimális közlésére törekedjen, figyelembe véve a befogadó ismereteit, s jogos előfeltevéseit (GRICE, 1975). Ebből az is következik, hogy az irodalmi mű befogadója mindent elkövet annak érdekében, hogy találjon valamilyen koherens olvasatot a mű számára.

Az írónak tehát az elbeszélés adott pontján mérlegelnie kell, hogy mennyit fogalmazzon meg explicit módon, s mennyit implikáljon csupán az olvasó háttérismereteire és következtetőképességére hagyatkozva. Kényes egyensúlyt kell tehát fenntartania. Ugyanakkor az olvasó abból indul ki — s erre már csak a nyomtatott szó presztízse miatt is számítani lehet —, hogy az írónak ez a törekvése sikerrel járt, s a hétköznapi (szóbeli) kommunikációban szokásosnál nagyobb erőfeszítést hajlandó tenni a szöveg megértése érdekében.

A kommunikáció egyik legalapvetőbb problémájáról, a kölcsönös tudás kérdéséről van szó. Itt nincs módunk ezzel részletesebben foglalkozni, de talán nincs is rá szükség. E helyett a közös ismereteket három kategóriába javasoljuk sorolni aszerint, hogy az adott szövegkörnyezetben mennyire hozzáférhetőek — azaz, hogy az író egy adott ismeretet az olvasó számára mennyire hozzáférhetőnek tételezhet föl. A referáló kifejezések adott — új státusával kapcsolatban hasonló kategorizálást javasolt PRINCE (1981), inkább a szóbeli kommunikáció szempontjait figyelembe véve pedig SÍKLAKI (1987). Céljaink számára elegendőnek találtuk az alábbi három tudástartományt megkülönböztetni:

LÁTENS KÖZÖS TUDÁSNAK fogjuk nevezni mindazt, amit az író a fiktív olvasóról hallgatólagosan feltételez. MANIFESZT KÖZÖS TUDÁSNAK nevezzük az olyan általános tudás-struktúrák (ebben az esetben sémák és forgatókönyvek) triviális részeit, amelyeket valamilyen egyértelmű utalással az író már működésbe hozott. Végül

EXPLICIT KÖZÖS TUDÁSnak nevezzük a ténylegesen elhangzó szövegből szerezhető ismereteket. Ez a tartomány hasonló a CLARK és MARSHALL (1981) „nyelvi együtt jelenlétén alapuló kölcsönös tudás” fogalmához.

Mindezek alapján feltételezésünk szerint kétféleképpen borulhat fel az egyensúly. INKOHERENCIÁról beszélünk akkor, ha egy tartalmi elemről ésszerűen feltételezheti az olvasó, hogy a manifeszt közös tudás egy bizonyos struktúrájához kapcsolódik, azaz, az olvasó birtokában van a kérdéses ismeret-struktúrának, a szóban forgó tartalmi elemet mégsem képes megnyugtatóan értelmezni. REDUNDANCIÁról beszélünk akkor, ha egy adott tartalmi elem triviálisan következik vagy egy manifeszt közös tudássá vált struktúrából, vagy az explicit közös tudásból (vö. Grice Mennyiség Parancsolatával, GRICE, 1975).

A tanulmányban ismertetendő empirikus vizsgálat céljaihoz a koherencia és relevancia alábbi munkadefinícióját javasoljuk. Koherenciáról akkor beszélünk, ha található egy vagy több olyan elv, mely következtetések útján alapul szolgálhat a szöveg elemei közti kapcsolatok megállapítása (vagy létrehozása) számára, s ezzel lehetővé teszi az egész szöveg értelmezését. A koherencia szükséges, de nem elégséges feltétele egy adott elem relevanciájának. A szöveg egy elemét akkor tekintjük relevánsnak, ha megalapozott értelmezése

– *Nem* olyasmi, ami a szöveg adott pontjáig már az Explicit Közös Tudás részévé vált;

– *Nem* olyasmi, ami a Manifeszt közös tudáshoz tartozó struktúrákból triviálisan következik; és

– *Olyasmi*, aminek felismerhető interakciós célja van.

Egy irodalmi szöveg esetén persze nehéz meghatározni, hogy mi számít „felismerhető interakciós célnak”, s itt nem is törekszünk arra, hogy ezt közelebbről megvilágítsuk. Konkrét szövegünkkel kapcsolatban alább még szó lesz erről a kérdésről. Mindenesetre olyasmire gondolunk, ami a hétköznapi beszélgetések során meghatározza, hogy milyen feltételeket kell egy a beszélgetésbe beleszórt történetnek kielégítenie ahhoz, hogy „elmondható” legyen (szükség van például a beszélgetés adott pontján odaillő és lényeges mondanivalóra, tanulásra).

Elérkezettnek látjuk az időt, hogy megfogalmazzunk egy hipotézist, mely vizsgálatunk lényegét érinti. A fent vázolt keret figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy egy irodalmi szöveg adott elemére nézve felborul az explicitség/implicités egyensúlya, ha az olvasók többsége – függetlenül attól, hogy mennyi háttértudással rendelkezik – képtelen az illető elem olyan értelmezését adni, amely egyszerre koherens és releváns.

Vizsgáljuk meg e hipotézis néhány részletét. Az „Irodalmi szöveg elemén” pozíciókat értünk, abban az értelemben, ahogyan a szakirodalom ezt a fogalmat használja (KINTSCH és van DIJK, 1975; RUMELHART, 1975; THORNDYKE, 1977; SÍKLAKI, 1980, 1981). „Olvasókon” itt a célba vett olvasótáborat értjük, ami persze nagyon homályos fogalom. A vizsgálatban egyszerűen feltételeztük, hogy a vizsgált populáció a felhasznált novella szempontjából tekinthető célba vett olvasókörnek.

Röviden térjünk még ki arra az elgondolásra, amit a „koherencia szintjeinek” nevezhetnénk. Különböző nézőpontokból vizsgálva egy szöveget, valószínűleg több olyan szervezőelvet is találhatunk, amely irányíthatja a koherencia keresését. Az író

építhet az olvasó általános tudására abban a jelenségekörben, amely az adott történet szempontjából lényeges. Hemingway „Az öregem” című novellájában például figyelembe veszi az olvasónak a lóversenyről való általános ismereteit. S, amint erről a közös ismeretek hozzáférhetőségével kapcsolatban már szó esett, építhet a történetre egyedileg jellemző ismeretekre. „Felszíni koherenciáról” beszélünk akkor, amikor író és olvasó együttműködése olyan tudáson alapul, amiről az író feltételezi, hogy a történet adott pontján része az olvasó Manifeszt Közös Tudásának és Explicit Közös Tudásának. A koherencia másik fajtája — nevezzük „mély koherenciának” — nagyobb részt a Látens Közös Tudáson és a Manifeszt Közös Tudáson alapul. Az író azáltal igyekszik az olvasót ennek az utóbbi fajta koherenciának a megteremtésére késztetni, hogy nem elégtí ki a felszíni koherencián alapuló várakozásokat. Feltevésünk szerint a szöveg elemeinek egyidejűleg mindkét koherencia-keretbe bele kell illeszkedniük.

A szöveg

Vizsgálatunkhoz Esterházy Péter egyik írását használtuk föl: *Csengőfrász* (In: Kis magyar pornográfia).

Mondanivalónk szempontjából fontos ennek az írásnak a műfaja. A *Csengőfrász* anekdota. Ez nyilvánvaló a szövegből is, de a szerző, Esterházy is így határozza meg, Ő az anekdotosz = kiadatlan, és a (történelmi) tréfa aspektusokra helyezi a hangsúlyt. A Magyar Értelmező Szótár szerint az anekdota „közismert személyről szóló adoma”, márpedig az adoma (ismét a Magyar Értelmező Szótár szerint) „élőszóban terjedő rövid, csattanós, vidám történet”.

Esterházy tehát úgy tűnik paradox helyzet elé állítja magát: „kiadatlan” sztorit ad ki és „élőszóban terjedő” történetet rögzít írásban. Számunkra ez azért fontos, mert sajátos hangsúlyt ad az explicitég/implicitég egyensúlyának. Az anekdota műfaja ugyanis megkívánja az élőszó kötetlenségét és „bizalmas” hangulatát. Az élő beszéd mindig konkrét személyek között zajlik, s így a hallgatóság — különösen egy anekdotázó, szűkebb, egymást ismerő kompánia — háttérismereteit összehasonlíthatatlanul pontosabban „érzi” a beszélő, mint az írás „arctalan” olvasói esetében lehetséges. Az élő beszédben a hallgatóságnak módja van a korrekcióra: kérdezhet, ha valamit nem ért. Az írás esetén erre természetesen nincs mód. Az élő szóban előadott anekdota tehát bőségesen élhet burkolt utalásokkal, célzásokkal, a „mi tudjuk” cinikossága közvetlenül megteremthető. Az írott szövegnek ezzel szemben sokkal explicitebbnek kell lennie. Meg kell adnia a kontextust, kellő ismeret híján, kevésbé támaszkodhat az olvasók háttértudására. Az írott, publikus anekdotában tehát valahogy meg kell oldani, hogy az író úgy lehessen bizalmas, úgy élhessen burkolt utalásokkal, hogy közben eléggé explicit is legyen, mert különben a szöveg érthetősége látja kárát. Nem burkoltan jelentésteli lesz, hanem kuszán érthetetlen.

Mindezt szem előtt tartva vizsgáljuk most meg a szöveget. Tekintsük először abból a szempontból, hogy az egyes elemei milyen általános tudás-struktúrákhoz rendelhetők hozzá. Ezek a tudás-struktúrák típus tekintetében eléggé különböznek egymástól. Itt a formális elemzésüktől eltekintünk, s csupán hozzávetőlegesen jellemezzük az egyik típust általános sémaként, a másikat forgatókönyvként (lásd például BARR és FEIGENBAUM, 1981; SCHANK és ABELSON, 1977; SCHANK, 1982). A novella gerincét alkotó cselekményt az ötvenes éveket, mint politikai/történelmi

korszakot jellemző séma foglalja keretbe. Az ebbe a sémába tartozó elemek az 1. táblázatban találhatók. (Az 1.—7. táblázatokat lásd a Függelékben.)

Magasabb ismeretszerveződési szinten az ötvenes évek sémája magában foglalja a Házkutatás forgatókönyvét is, s erre a forgatókönyvre ugyancsak történik közvetlen utalás az Ötvenes évek sémán belül. Ennélfogva a kettő között átfedés található (lásd 2. táblázat).

Funkcionálisan rendkívül fontos és ugyanakkor nagyon takarékosan előadott ismeret-struktúra a névnap forgatókönyv. Szerintünk a 3. táblázatban felsorolt tételek tartoznak a Névnap forgatókönyv keretébe.

Sajátos szakaszt alkot a névnap összefoglaló leírása, amely a múlt század közepének nemesi kúriáját idézi a nyelvújítás kori szóhasználattal (lásd 4. táblázat).

Jól elkülönülő, terjedelmét tekintve viszonylag súlyos tartalmi blokk a főszeplő összeroppanásának fizikai-biológiai folyamatait a testi öregedés képével ábrázolva írja le (5. táblázat).

A (35)—(36) elemekből álló rövid szakaszt külön ismeret-struktúrához soroltuk, noha teljesen beágyazódik az előbbi epizódba (6. táblázat).

Végül a 7. táblázatba foglaltuk össze azokat az elemeket, amelyek nem sorolhatók valamely tartalmi sémába.

Azért választottuk ezt a novellát, mert az volt az érzésünk, hogy nincs olyan olvasata, amelyben ne fordulna elő akár inkoherencia, akár redundancia, vagy akár mindkettő. Azaz, függetlenül attól, hogy az olvasók számára a fenti sémák mennyire gazdagok tartalomban, egyes elemeket nem tudnak megnyugtatóan értelmezni, vagy másokat redundánsnak fognak találni. Mivel a szöveg módszeres 'rontását' el akartuk kerülni, ahhoz a módszerhez folyamodtunk, hogy félreinformáltuk a kísérleti személyeket: azt mondtuk, a novella eredeti szövegéhez hozzátettünk egy (esetleg több) nem teljesen beleilleszkedő elemet, s a feladatuk ennek megtalálása volt (részletebben lásd a kísérlet leírásánál). Ezért mielőtt a vizsgálat leírására rátérnénk, az alábbiakban jellemezzük ezeket az ismeret-struktúrák figyelembevételével létrehozott csoportokat (1—7. táblázatok), különösen abból a szempontból, hogy az inkoherencia, illetve redundancia milyen mértékben tételezhető fel a szóban forgó ismeret-struktúrával többé, kevésbé, vagy egyáltalán nem rendelkező kísérleti személyek esetében.

Az (1) és (2) elemek a novella általános környezetét, történelmi háttérét hivatottak megadni. Akinek van valamilyen sémája az ötvenes évekről, annak feltehetően már a fényes szelekre való utalásnál ez működésbe is jön, s a (2)-t ehhez képest próbálja elhelyezni. Azt az értelmezést, hogy a (2) az ötvenes évek háttérére való utaláshoz tartozik, megerősíti az a makroszerkezeti információ is, hogy a (3)—(5) elemek a kánonikus helyzetleíráshoz, annak a szűkebb értelemben vett változatához tartoznak (SÍKLAKI, 1981), ha tehát a (2) nem lóg a levegőben, akkor csak az (1)-hez kapcsolódhat, s így az Ötvenes évek séma keretében kell értelmezni. Mármint a történelmi háttérrel átlagosan tisztában lévő ember számára amennyire erős hívójelként hat a 'fényes szelek' szimbólum (vö. Jancsó-film), annyira nem utal közvetlenül semmire az 'import ventilátor', s az aktuális keretben legfőljebb az 'óriás' jelző értelmezhető közvetlenül, hiszen a gigantómánia markáns jellemzője a kornak. Az (1) folyamán manifesztált közös tudás tehát nem szolgál az átlagos Ötvenes évek sémával rendelkező

olvasó számára elegendő támponttal ahhoz, hogy — ha némi erőfeszítés árán is — megnyugtatóan megoldja az értelmezés problémáját. A kép, amit leír, egy kis jóakarattal magyarázható, de kézenfekvőbb az a változat, hogy egyszerűen a fényes szelekre való nem különösebben szellemes asszociáció eredménye. Ezzel az értelmezéssel szemben erős ellenállás várható a nyomtatásban megjelent, irodalmi státussal bíró mű iránti tisztelet miatt. Összegezve, a (2) elem csak az Ötvenes évek keretben értelmezhető, ekkor azonban meglehetősen erőltetettnek és funkciótlannak kell ítélnünk. Azt javasoljuk tehát, hogy a kísérleti személyek jelentős része fogja 'Kakukktójásként' kiszemelni, függetlenül attól, hogy felismerik-e, hogy az Ötvenes évek sémába tartozik, vagy sem.

A másik, feltevésünk szerint 'nem oda illő' elem a (24). Ez egyrészt az Ötvenes évek sémához tartozik, másrészt az Ötvenes évek sémának is részét képező Házkutatás forgatókönyvbe ágyazódik. S ez az ágyazódás kifejezetten és szembeszökően erőltetett. Egyfelől nem eléggé motiválható, hogy a Házkutatás forgatókönyv konkrét szintjéről miért vált vissza egy közbevetés erejéig a befoglaló, már amúgy is működő, általánosan Ötvenes évek sémára. Ráadásul az információ, amit közöl, a novellának ezen a pontján nagyon nyilvánvalóan redundáns: az az olvasó, akinek az alapvető ismereteket tartalmazó sémája van az ötvenes évekről, az ávósok hajnali látogatásából a Házkutatás-forgatókönyv segítségével amúgy is pontosan tudja, hogy mi a helyzet. Azt eddig is tudta, hogy az országban félelem uralkodik [vö. (6)], azt is tudja, hogy a főszereplőnek minden oka meg van a rettegésre. A manifeszt közös tudásból tehát mindez már túlságosan könnyen következik. Az, hogy a házkutatáshoz az ürügyet azok a bizonyos iratok szolgáltatták, napnál világosabb magának a történet logikájának alapján is, s így tekinthető az explicit közös tudás részének, tehát ebben az értelemben már a (22) is redundáns, ezt azonban szinte kínos mértékűre fokozza a (24) nem különösebben eredeti képe, illetve annak tartalma. Ugyanakkor, amennyire redundáns a mondat tartalma, annyira motiválatlan a vulgáris megfogalmazás — ennyiben egyúttal inkoherens is ez az elem, csak éppen a stílus tekintetében. Ezeknek a közbevetéseknek, vagy „kiszólásoknak” valószínűleg az anekdota jelleg megteremtése az egyik alapvető funkciója, csak éppen érzésünk szerint nem látják el teljes sikerrel.

Azon kísérleti személyek számára, akiknek nincsenek beható ismereteik az ötvenes évekről, feltehetőleg felmerül lehetséges Kakukktójásként a (13)–(14) elempár is. Másfelől maguknak az iratoknak logikai szempontból nagyon pontosan ki van jelölve a funkciója, így a kísérleti személyek akkor is odaillőnek fogadják el, ha esetleg nem egészen értik, hogy miért kell ekkora hűhót csapni e féle iratok miatt.

Noha a novella történelmi háttéréhez nem tartozik hozzá, mégis nagyon fontos szerepet kap a Névnep forgatókönyv. Funkcionálisan középponti jelentőségű, hiszen a konkrét események szintjét a két forgatókönyv, a Névnep és a Házkutatás, ütköztetésével fejezi ki a szerző az adott társadalom ördögi mivoltát, ezzel tudja háttérzoldatóan érzékeltetni azt, amit oly bántó közvetlenséggel fejez ki a (24). A két forgatókönyv ilyen összefolyását azáltal éri el, hogy az ávósokat a Névnep forgatókönyv bensőséges, meghitt kontextusában szerepelteti, ami majd átvált a Házkutatás forgatókönyv ridegen formális világába, s végül a csattanóban megint vissza a Névnep forgatókönyvébe — szalutáló ávósokkal. A Névnep forgatókönyvnek az az eleme, amely értelmesen jöhet Kakukktójásként számításba, a (6). Ebben a forgatókönyv egyik

központi elemét azáltal hozza összefüggésbe a tágabb kontextus sémájával, hogy a forgatókönyv lényegét: a 'névnapot' forgatja ki bizarr módon. A mondat zárójelek között szerepel, a tartalom komolytalanul bizarr: ezek a tények amellet szólnak, hogy lehet Kakukktójas. Viszont szellemes, nem redundáns, nagyon takarékosan fejezi ki egy kis villanásban azt, amit majd az egész novella is mondani fog. Ezért a (2)-vel és a (24)-gyel szemben nem jósltuk, hogy a kísérleti személyek oda nem il-lőnek fogják találni.

A névnapi összejövétel 'Uram-bátyám' sémába sorolható szakasza meglehetősen kirí a szövegből. Stílusa éppenséggel úgy is magyarázható, hogy ezzel is a névnap idil-likus hangulatát kívánta még markánsabbá tenni az író, de Esterházy egyéb műveinek ismeretében ez nem valószínű. Ez a régieskedő, a nyelvújítás korát idéző stílus nála meglehetősen gyakran felbukkan egészen változatos kontextusokban. Mindenesetre ennek értékelésénél a lényeges szempont mindenekelőtt az, hogy a kísérleti személy ismeri-e Esterházyt: ha igen, akkor nem akad fönn a 'szóválasztáson', ha nem, akkor fennakad — akár érti, akár nem (többször nem). A jelenet közvetlen funkciója lénye-gében nem több, mint hogy alkalmat adjon a házkutatás ürügyül szolgáló ártatlan írományok bevezetésére. Így érthető, ha sok gondot okoz a kísérleti személyeknek, ahhoz azonban túlságosan koherens tömböt alkot, s túl hosszú is, hogy nyugodt szívvel az egésznek kakukktójasá lehetne nyilvánítani.

A tanácselnök összeroppanását leíró drámai blokkot eléggé kereknek és kohe-rensnek gondoljuk, s tulajdonképpen szervesen hozzátartozónak tartjuk a táblázatban nem szereplő (40)-es elemet is, hiszen a papír elégetésére mint bekötő motívumra visszautalva zárja le ezt az epizódot. Ugyanakkor mind átvitt értelemben, mind a közbe jövő mondatok száma tekintetében meglehetősen távol esik az előzménytől, s tartalmilag sem kapcsolódik a férfi biológiai pusztulását leíró képhez, közvetlen kon-textusához, ezért végül is kihagytuk ebből a tömbből. Tulajdonképpeni funkciója a két nagy egység közötti híd biztosítása (lásd alább).

A fenti blokkba ékelődő két elem (35 és 36) egy egészen új, eddig elő sem fordult sémát hoz be, csak azért, hogy azután rövid úton ejtse is: a 'Szocdem' sémát, ami arra utal, hogy az ötvenes években a kommunista hatalomátvétel, illetve a há-ború előtti nem kommunista baloldali mozgalmakat ellenségként kezelték. Ez a sza-kasz több szempontból nehezen fogható fel az egész novellába illeszkedőként. Itt az ávósok akciójának feltételezett motívumaként jön elő a főszereplő gondolataiban, miközben ezt az akciót a 'kényes' iratok már maguk is motiválták. A korszak jó is-me-ri-je számára talán érthető úgy, hogy ez az utóbbi mélyebb motívum húzódik meg az akció mögött, s ehhez képest az 'iratok' csupán ürügyül szolgálnak, de mindenkép-pen borítja a cselekmény egységét. Meglehetősen rövid is ahhoz, hogy a kitérőt indo-kolhatná. Megmozgat egy sémát, s végül is kihasználatlanul hagyja. Mindez amellet szól, hogy jó okunk van arra, hogy inkoherensnek tekintsük.

Végül a sémákból kimaradt elemek 'kimaradt' voltak ellenére nem függetlenek egymástól. Úgy adódott, hogy mindegyikük az elbeszélő szöveg makroszerkezetének építőköveként működik (vö. például RUMELHART, 1975; KINTSCH és van DIJK, 1975; THORNDYKE, 1977; SÍKLAKI, 1980, 1985). A (3), (4) és (9) a Helyzetleírás szerkezeti kategória elemei (az első kettő a helyszínt, a harmadik pedig az antagonis-tát határozza meg; ebből a szempontból párja a 'Névnap' forgatókönyvbe sorolt (5),

amennyiben az a protagonistát is meghatározza a forgatókönyv működésbe hozásával). A (12) és a (40) epizódok között hivatott átmenetet biztosítani, a (46) pedig lényegében kódaként működik. Erről a 'Szansájn'-ról azonban megint csak jó okunk van feltételezni, hogy gondot okoz, noha funkcionális szempontból jól meg van alapozva. Egyfelől az (1) és (2) ironikus hangvételére rimel, másfelől a fanyar happy endet ezen az ötvenes évektől hangsúlyozottan idegen 'magyarangol' módon megfogalmazva hatásosan távolít el és lép vissza a mába. Így feltevésünk szerint elsősorban azok esetében várható, hogy problémát okoz, akik már a nyitó (1) és (2) elemekkel sem tudtak mit kezdeni.

Összefoglalva, Kakukktójásjelöltekként a következő elemek merültek föl: (2), (6), (13)–(14), (24), (35)–(36), (40). Ezek közül kakukktójásként feltételezzük (2)-t, (24)-et, (35)–(36)-ot. Nézetünk szerint az anekdota hangulat írásos formába való átmentését (is) szolgálják a (2), (6), (13)–(14), (24) és a (46), mégpedig a (6) és a (13)–(14) sikerrel. (40) és a (26)-tól kezdődő szakasz kimondottan írott forma, élelőszóban elbeszél anekdota részeként nehéz elképzelni.

A kísérlet

Alaphelyzet

A kísérleti személyekből párokat képeztünk. Miután elolvasták a novellát (lásd oldallal), a kísérletvezető az alábbi instrukciót adta:

Az imént olvasott novellához a kísérlet céljára hozzátettünk egy kb. mondatnyi szövegegyeséget. Ez a szövegegység legalább egy számmal ellátott részt jelent. Mivel utólag tettük a novellához, nem illeszkedik tökéletesen bele. Vitassátok meg, hogy szerintetek melyik szakaszt illesztettük a novellába utólag, és próbáljatok megegyezésre jutni. Amennyiben megegyeztetek, akkor írjátok le az egység számát vagy számait, s azt is, hogy mivel indokoljátok választásotokat. Ha nem sikerül megegyezésre jutnotok, akkor ki-ki írja le a maga ítéletét és azt is, hogy miért gondolt arra. Maximum 15 perc áll a rendelkezésetekre.

A kísérleti személyek ezután következő vitáját magnóra rögzítettük, majd az érvelésüket és a 'Kakukktójásként' általuk számításba vett elemeket vizsgáltuk. Amint az instrukcióból is bizonyára kitűnik, valójában semmiféle változtatást nem hajtottunk végre a szövegen. A párok előzetes ismereteire (illetve ennek hiányára) a párbeszéd elemzése alapján következtettünk. Érzékeltetésül a Függelékben olvashatjuk egy ilyen beszélgetés átiratát.

Összehasonlításként egy másik vizsgálatot is végeztünk, amelyben három csoport vett részt. Lényegében azonos instrukciót kaptak, de arra kértük őket, hogy írják le, melyik elemekre gondoltak Kakukktójásként, s azt is, hogy miért. Így sok értékes információ vész ugyan el a párbeszéd helyzethez képest, hiszen a kísérleti személyek gondolatmenetét nem, hanem csak végső döntésüket tudhatjuk meg, másfelől viszont szépszámmal kapunk adatokat, melyek a párbeszéd adatok háttérül szolgálhatnak. Természetesen kíváncsi volt, hogy valamilyen képet ebben az esetben is kapjunk az olvasók háttérismereteiről, mégpedig lehetőleg most is közvetett úton. Ezért arra kértük őket, foglalják össze a történet tanulságát. Úgy gondoltuk, a tanulság majd árulkodik arról, hogy van-e valamilyen ismeretük a korról vagy nincs. Ha például azt a választ kaptuk mondani való gyanánt, hogy „a novella az öregedés keserveiről szól”, akkor joggal következtethetünk arra, hogy az illetőnek nincs átfogó ismerete a szóban forgó történelmi korszakról.

Kísérleti személyek

A párbeszédes helyzetben 22 pár vett részt, mindannyian 16–18 éves középiskolások három különböző típusú és nivójú középiskolából.

A csoportos helyzetben 34 kísérleti személy vett részt, a párbeszédes helyzettel megegyező populációból.

Eredmények

A 8. táblázat tartalmazza mindazokat az elemeket, amelyek akármelyik helyzetben legalább egyszer előfordultak. A párbeszédes helyzetet két külön oszlopban tartalmazza a táblázat: az egyikben csak a vita eredményeként megadott végső megoldás szerepel, s ez közvetlenül összevethető ebből a szempontból a másik három csoport eredményeivel, a másik oszlop viszont mindazokat az elemeket tartalmazza, amelyek a vita során Kakuktktojásként felmerültek. A táblázatban vastagabb szedéssel emeltük ki azokat az eredményeket, amelyek szignifikánsnak bizonyultak ($p < 0,05$).

Amint a táblázatból kitűnik, jóslataink némelyikét alátámasztották az eredmények, némelyikét kevésbé, s volt egy kissé váratlan eredmény is. Legerősebb jóslatunk a (2) elemre vonatkozott, s ezt meg is erősítették az eredmények. Kiugróan a leggyakrabban ezt ítélték a kísérleti személyek Kakuktktojásnak. Arra számítottunk, hogy a (24) elem a (2)-höz nagyon hasonlóan fog viselkedni, adataink azonban, bár szignifikánsan igazolták jóslatunkat, jóval kevésbé erőteljes hatást mutatnak, mint a (2) esetében. Szolgálhatunk erre ésszerűnek tűnő magyarázattal, de talán jobb, ha később térünk vissza rá, amikor némely kvalitatív adatokat veszünk majd szemügyre.

A (46)-os elemmel éppen fordítva jártunk, mint a (24)-essel: a vártnál gyakrabban bizonyult Kakuktktojásnak. Azt jósltuk, hogy a (35)–(36)-os elemeket viszonylag inkoherensnek fogják a kísérleti személyek találni, míg a (13)–(14)-es elemeket fogják a szóba jöhetőek közül legritkábban Kakuktktojásnak ítélni. Ezeket a várakozásokat megerősítették az eredmények. Vegyük szemügyre végül a (40)-es elemet. Arra számítottunk, hogy ezt nem találják majd inkoherensnek, hiszen fontos szerepe van a történet makroszerkezetében: segít visszatérni az összeomlás epizód leíró szakaszából a Megoldáshoz, ami egyben a történet csattanója is. Kiderült azonban, hogy a mikroszerkezeti inkoherencia fölött – joggal – elsiklottunk. A kísérleti személyek ezzel szemben, akiket arra utasítottunk, hogy „vadásszanak” inkoherenciára, néha úgy döntöttek, hogy a mikroszerkezeti inkoherenciát veszik alapul.

Ámbár ezek a kvantitatív adatok támogatják a koherenciaszintekkel kapcsolatos érvelésünket, a kísérleti személyek által választásaikhoz adott indoklások minőségi elemzése valószínűleg több tanulsággal jár (9. táblázat). Ez a táblázat a kísérleti személyeknek részben attól az alhalmazától kapott adatokat tartalmazza, akik indokkal is szolgáltak arra, hogy miért gondolták az illető elemeket inkoherensnek, részben pedig a párbeszédes helyzetben felvonultatott érvek felhasználásával készült. Elöljáróban néhány szót arról, hogy mit értünk a táblázatban összegezett indoklásokon. A kategóriákat a kísérleti személyek megfogalmazásainak tartalomelemzésével állítottuk elő. Íme néhány példa az egyes kategóriákra. Makroszerkezeti inkoherencia: (2, 4, 15, 35–36, 40, 46).

– „Nem szerves részei a szövegnek, semmiféle szerepet nem játszanak benne. Csak elrontják, így sokkal nehezebb olvasni. Jól elrontották a 'történetet'.“

Nincs értelme:

Ez a kategória kétféle indokot foglal magába. A kísérleti személy értelmetlenségnek találta az illető elemet, vagy ő maga nem értette meg.

(Redundáns: (2, 22, 24)

– (mert) „az időmegjelölést szolgálja, de ez később kiderült a szövegből is.“

– „Nem hiszem, hogy a szerző ilyen világosan megmagyarázta volna, hogy a főszereplő miért égette el a neki olyan fontos iratokat.“

– „Főlélegesen érzem, mert a félelem az országban már amúgy is kiderül az egész történetből.“

Séma inkoherenciáról akkor beszélünk, ha a kísérleti személy valamilyen össze nem illést észlel a tényleges elem és a séma általa is ismert változata között.

Séma (50)-es alapú: (12–14)

– „Nem tudom elképzelni, hogy ebben a történetben a főszereplő hangosan fölolvassa egy amerikai könyvet a vacsora alatt.“

– „mivel nem tartom valószínűnek, hogy az 50-es években ventillátort importáltak volna.“

Humor, ironia nem illik (főleg, 1, 2):

– „A humoros kezdet nem igazán illik bele az egyébként feszült hangulatú írásba“.

– „Többnyire a korabeli hangulat érzékeltetését szolgálják, de kigúnyolva az akkor egyáltalán nem vicces véres valóságot. És az ironikus hang végül is az ember ítéletét befolyásolja az akkori dolgokról, eseményekről. És szerintem az eredeti írás szabad döntést engedélyezett az olvasónak a véleményalkotásban. — Nagyobb volt az írói hatás — megdöbbentőbb lehetett.“

– „Szerintem valaki utólagos olvasáskor humoros akart lenni, nem nagy sikerrel.“

Logika hiánya: (2)

– „Nem következik az első mondatból, témáját és tartalmát tekintve nem odailőnek tartom.“

Mikroszerkezeti inkoherencia: (40)

– „Nem kapcsolódik az előző mondatokhoz.“

Stílus: (24)

– „ezt túlságosan modernnek találom, és a szöveggörnyezetből kilóg.“

– „direkt és ide nem illő stílus“

– „nem illik bele az összképbe, sem korban, sem a novella stílusában.“

Amint a 9. táblázaton látható, s a példák is illusztrálják, a (2) elemet leggyakrabban azért találták a kísérleti személyek inkoherensnek, mert szerintük nem illik bele az Ötvenes évek sémába. Természetesen bele illik — mint azt már korábban kifejtettük. A második leggyakoribb indok a stílus volt. Nem könnyű kikövetkeztetni, hogy mire gondolnak a kísérleti személyek, amikor „stílusról“ beszélnek, de talán nem járunk nagyon távol az igazságtól, ha feltételezzük, legtöbb esetben ez azt az érzésüket tükrözte, hogy az illető elem, azaz, (2), nem helyénvaló az ötvenes évek kontextusában. Ezt a feltevést támasztja alá az az eredmény is, mely szerint az idevágó indoklások közül hat kijelenti, hogy nem helyénvaló a humor ebben a kontextusban — e kómor történelmi korszak kontextusában.

Kifejtettük, hogy a (46) elemet valószínűleg azok a kísérleti személyek találják majd kakukktojásnak, akiknek nehézséget okoz, hogy az (1), de különösen a (2) elemeket az ötvenes évek kontextusában értelmezzék, elsősorban azért, mert nem tudnak mit kezdeni az ironiával. Nos, eredményeink alátámasztották ezt a feltevést. A (24) elem főként vulgaritásával tűnt ki, de vegyük észre, hogy öt ízben redundánsnak is ítélték. A (35)–(36) elemeket leggyakrabban a makrostruktúra, illetve a sémák szem-

pontjából találták inkoherensnek. Azonban amikor a kísérleti személyek nem határozták meg közelebbről, hogy miért találják őket inkoherensnek, azaz, amikor a választ inkább makrostruktúrán semmint sémán alapulónak tekintették, akkor a kísérleti személyek valószínűleg az Ötvenes évek sémát vagy az Öregedés sémát tartották szemük előtt. Az eredmények azt mutatják, hogy a kísérleti személyek a (40) elemet legtöbbször azért tartották inkoherensnek, mert nem kapcsolódott a közvetlen szövegkörnyezethez, illetve távol esett burkolt referenciájától, azaz a tűzre vetett iratoktól.

Ami a háttérismeretekre vonatkozó adatokat illeti, az eredmények három tág kategóriába sorolhatók. Az első elfogadható háttértudásnak nevezhetjük. Erre részben a párbeszéd tartalmából, részben a történet elolvasása után adott tanulságból következtettünk. E kategória tagjainak az a közös jellemzőjük, hogy a történet olyan értelmezését képviselik, ami valamilyen ésszerű kapcsolatban áll az ötvenes évek Magyarországának történelmi/politikai helyzetével.

A második kategóriát helytelen háttértudásnak nevezzük. Itt a kísérleti személyeknek nyilvánvalóan elkerülte a figyelmét, hogy a történet mondanivalója szempontjából lényeges, hogy egy elnyomó politikai hatalom léte tette az elbeszélte eseményeket lehetővé. Így tehát nem építhettek az Ötvenes évek sémájukra (valószínűleg azért, mert hiányzott), s így más, általánosabb sémákat tettek meg értelmezésük alapjául, például: „Öregedés”, „Felelősség és lelkiismeret”, elvont „Félelem” stb. Ilyen módon azonban nem sikerült a szöveg minden elemét felölelő mély koherenciát teremteniük.

Végül egy harmadik kategóriát is felállítottunk azon esetek számára, ahol nem tudtuk megbízhatóan felmérni a kísérleti személyek háttértudását (például azért, mert nem adták meg a novella mondanivalóját a csoportos helyzetben). Az eredményeket a 10. táblázat mutatja. Ebből látható, hogy a háttértudásukról megbízható információval szolgáló kísérleti személyek minimális többsége helyesen az ötvenes évek keretei között értelmezte a történetet, azaz felismerte, hogy melyik korban játszódik. Noha azoknak a kísérleti személyeknek a száma, akik tudtak egy keveset erről a korszakról, valószínűleg valamivel nagyobb, ezek az eredmények jó adag tudatlanságra mutatnak közelmúltunknak erről a szakaszáról ebben a korcsoportban. Ez persze sajnos nem újdonság.

Érdekes eredmény, hogy a (40) elemet inkoherensnek ítélő kísérleti személyek jelentős része egyben az ötvenes évek keretében értelmezte — mégpedig többnyire jól — a történetet. Intuíciónk ezzel kapcsolatban azt sugja, hogy ha nem engedelmeskedtek volna annak az instrukciónak, hogy vadásszanak „inkoherenciára” a szövegben, akkor ezeknek a kísérleti személyeknek a legtöbbje az egész történetet koherensnek találta volna.

Azoknak a kísérleti személyeknek az aránya is magas, akik a (24) és a (46) elemeket inkoherensnek találták, miközben a történetet az Ötvenes évek séma keretei között értelmezték. Ez arra mutat, hogy nehéznek találták ebben a keretben a mély koherenciát megteremteni ezen elemek vonatkozásában. Ez az arány viszonylag alacsony volt a (2) és a (35)–(36) elemek esetében, míg a (13)–(14) elemekre a kettő közé estek. Vegyük észre azt is, hogy a Felelősség/Lelkiismeret értelmezés megležitoston gyakori azon kísérleti személyek körében, akik a (35)–(36) elemeket inkoherensnek találták.

Diszkusszió

Vegyük először szemügyre a (2) elemet, hiszen eleve ez volt – (24) mellett – a koherencia megsértése szempontjából legszembeszökőbb mozzanata a novellának, s egyben ez volt az, amelyet a kísérleti személyek kimagaslóan szignifikáns gyakorisággal ítélték Kakuktktojásnak. Amint a novella elemzésekor rámutattunk, ez a mellékmondat amolyan ironikus megjegyzés, amelyet az író a történelmi keretet kijelölő (1) elemhez fűz. Mint ilyen megfelel az anekdota stílus követelményének: a kedélyeskedése, az ironizálás, a nagy közös ismeretet feltételező cinkos utalás. A mi kísérleti személyeink többségének viszont nem volt kellően gazdag háttérismeretük ahhoz, hogy az elemzésünkben előadott utalás-láncolatot felgöngyölítsék. Így vagy egyáltalán nem értették, hogy mit keres ott ez a mellékmondat, vagy pedig a konkrét/szimbolikus váltáson alapuló gyermekes humort fogták csupán föl, s tartották nem odaillőnek. A párbeszédés helyzetben ugyanakkor több olyan pár is volt, akik felismerték az utalások zömét. Például, A: „Mondjuk azt, hogy még fújtak a fényes szelek, abszolút nem kell magyarázni.” B: „Azt nem kell magyarázni.” A: „Nem lett leállítva az import óriás ventilátor.” B: „Ez lehet mondjuk a barátainktól importált dolgok.” A: „Persze.” Vagy egy másik: „Szerintem ez a (2)-es meg lehet valamilyen célzás is, hogy külföldi, és hát szovjet hatásra volt ez a nagy fényes szelek időszaka nálunk.” Mégis, az ilyen kísérleti személyek is legtöbb esetben nem odaillőnek érezték. A „fényes szelek” utalás tehát kellően ismert volt ahhoz, hogy az ötvenes éveket eszébe juttassák ifjú olvasóinknak, a megfelelő séma azonban gyakran annyira szegényes, hogy a (2)-nél egyértelműbb utalások feldolgozásához sem elegendő. Ha mégis értették, akkor azért tartották nem odaillőnek, mert úgy érezték, az irónia nem helyénvaló az ötvenes évekkal kapcsolatban. Elmondhatjuk tehát, hogy adataink alátámasztják hipotézisünket, mely szerint az írónak, ami a (2)-t illeti, nem sikerült megtartani a kényes egyensúlyt az explicitség és implicités között. A felszíni koherenciával kapcsolatos várakozásokat, s ezzel az Együttműködés Elvét több rendben is megsértette anélkül, hogy kellő támponttal szolgált volna a mély koherencia megteremtéséhez. Mivel pedig az ötvenes évek séma volt az egyetlen keret ezen a ponton, amihez képest (2) értelmezhető lehetett volna, a kudarc egyben azt is jelentette, hogy a kísérleti személyek ehhez a sémához képest találták inkoherensnek. Ez a magyarázata annak a látszólag paradox eredménynek, hogy leggyakrabban az Ötvenes évek sémával való ütközéssel indokolták Kakuktktojás-ítéletüket a kísérleti személyek annak ellenére, hogy valójában ilyen sémáról legtöbbjük esetében alig beszélhetünk.

Mielőtt a további sejtéseink taglalására térnénk, vegyünk szemügyre egy pozitív példát arra, hogy miként lehet sikerrel fenntartani ezt az egyensúlyt akkor is, ha az olvasónak történetesen hiányzik a kellő háttérismerete a teljes megértéshez. Úgy véljük, hogy a (6) elem a maga bizarrságával és az ötvenes évekre utaló „éberség” jelszavával, ráadásul még zárójelben is, a korszakot nem vagy rosszul ismerő olvasó számára nagyon könnyen lehetne érthetetlen, nem odaillő. Már kifejtettük, hogy ennek ellene hat, hogy nagyon jól be van ágyazva az egész történet szempontjából kulcsfontosságú s egyébként pedig nagyon közkeletű sémába, a Névnep forgatókönyvébe. Így várakozásainknak megfelelően csupán a kísérleti személyek elenyésző töredéke ítélte Kakuktktojásnak. Az egyensúly fenntartása nézetünk szerint itt azért bizo-

nyult sikeresebbnek, mert egyidejűleg kínált több koherencia-teremtő elvet, egyszerre lehetett a Névnep forgatókönyv és az Ötvenes évek séma keretei között értelmezni.

Hasonló a helyzet a (13)–(14) elemekkel. Tartalmuk a kísérleti személyek legtöbbje számára érthetetlen, ezért hajlanak arra, hogy Kakuktktojásnak tekintsék. Ugyanakkor a Házkutatás forgatókönyv fontos helyet jelöl ki számukra, s egyébként is az eseménylánc tengelyében állnak, ezért az olvasó inkább megteremti a hiányzó magyarázó elvet, de mindenképpen odaillőnek tartja. Jól mutatja ezt az adat, hogy a párbeszédhelyzetben végső döntésként csupán két kísérleti személy ítélte inkoherensnek őket, de mint lehetőség 14 esetben merültek föl.

A (24)-est legnagyobb részt stílusa miatt nem találták odaillőnek: nem érezték indokoltnak a vulgáris stílust. Mindazonáltal az a nagy hangsúly, amit a váratlanul ható vulgaritás és a középponti elhelyezkedés ennek az elemnek biztosított, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy jóval ritkábban ítéljék Kakuktktojásnak, mint ahogy vártuk. Hogy csakugyan előfordult ilyen megfontolás, arra jó példa a következő párbeszéd:

A: Mi az, hogy „mert a félelem nagy valagával ráült az országra?” Hm? (...)

B: Szerintem beugratás. Simán. Annyira egyértelműen kilóg a szövegből, hogy biztos, hogy nem lóg ki. (...)

Azaz, a kissé körmönfont okfejtés szerint, annyira kilóg, hogy a kísérletvezető ilyen feltűnően oda nem illő dolgot nem írhatott hozzá, mert akkor túlságosan kilógna a lóláb – tehát ez biztosan benne volt az eredeti szövegben. Nem bizonyult helytállónak a (46) esetében az a gondolatmenetünk, hogy bármennyire érthetetlen is a „Szansájn”, annyira meg van a helye, hogy viszonylag ritkán fogják Kakuktktojásnak ítélni. Csakugyan kaptunk olyan válaszokat, amelyek ezt a gondolatmenetet alátámasztják, az érthetlenség azonban úgy látszik nagyobb súllyal esett a latba, s így várakozásunknál jóval gyakrabban ítelték a kísérleti személyek Kakuktktojásnak. Csupán annyi vigaszunk van, hogy az a jóslatunk beválni látszik, miszerint azok az olvasók ítéltek nem odaillőnek ezt az elemet, akik nem értékelik a (2) ironiáját. Ez az együtt előfordulás valóban kimutatható.

A vizsgálat eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze. A Grice által a beszélgetési implikációk mechanizmusának magyarázatához javasolt Együttműködési Elv és a belőle levezetett Parancsolatok, illetve ezek megsértése működni látszik írott szöveg esetében is. Esetünkben persze ez az írott szöveg voltaképpen szóbeli műfaj írásba való áttételét jelentette, s így elképzelhető, hogy ez a körülmény az implikálás mechanizmusát, és annak tökéletlen megjelenítését könnyebben megragadhatóvá tette. A felszíni koherencia megsértése a párbeszédhelyzet okfejtéseinek tanúsága szerint valóban arra készítette a kísérleti személyeket, hogy mély koherencia megteremtéséhez alkalmas támpontok után kutassanak. Ezt a munkát voltaképpen az ezzel ellentétes instrukció indította be: Ha meg akarjuk találni, hogy mi sérti a koherenciát, akkor először meg kell teremtenünk ezt a bizonyos koherenciát. Az író ezt azáltal segítheti, hogy a jelentésteli koherencia-sértés pontja előtt kellően stabil és gazdag ismeretstruktúrákat mozgósít az olvasónál, amelyek azután kellő keretet szolgáltathatnak a következtetések megteremtéséhez.

Ez a mechanizmus jól működött például a (6) elem esetében, s rosszul a (2) esetében. A „szél” és a „ventillátor” közötti kapcsolatot az Explicit Közös Tudás

alapozta meg, s vezetett a felszíni koherencia megteremtéséhez. Ez azonban olyan alantas humort képviselt, hogy az Együtműködési Elv értelmében az olvasónak további összefüggés után kellett kutatnia: nem lehet, hogy csak ezért az olcsó poénért tette volna bele az író ezt a mondatot a novellába. Az ötvenes évek sémára utalva a vele kapcsolatos ismeretek Manifeszt Közös Tudásnak minősülnek, tehát ezen az alapon megkísérelhet mély koherenciát teremteni az olvasó. Ez mint láttuk, néha sikerül is, de többnyire — a vizsgált korosztálynál — nem. Marad tehát az olcsó poén és az ironikus hangvétel, márpedig ez az olvasók ötvenes évek sémájának várakozásaival ütközik. Hasonló gondolatmenettel levezethető — amint a bevezető részben meg is tettük — a (6) elemmel kapcsolatos ellenkező előjelű eredmény is.

Irodalom

- BARR, A. and FEIGENBAUM, E.A., 1981, *The Handbook of Artificial Intelligence*, Vol. I. Pitman, London.
- CLARK, H.H. and CALRSSON, T.B., 1982, Speech acts and hearers' beliefs, In: SMITH, N.V. (ed) *Mutual knowledge*, Academic, London, 1—59.
- GRICE, H.P., 1975, Logic and conversation, In: COLE, P. and MORGAN, J.L. (eds), *Syntax and Semantics*, Speech Acts, Academic, New York, 41—59.
- HARDER, P. and KOCK, Ch., 1976, *The theory of presupposition failure*, Akademisk Forlag, Copenhagen.
- KINTSCH, W. and van DIJK, T.A., 1975, Comment on se rapelle et on résume des histoires, *Langages*, 40, 98—116.
- KRECKEL, M., 1981, *Communicative Acts and Shared knowledge in Natural Discourse*, Academic, New York.
- LEWIS, D., 1969, *Convention: A Philosophical Study*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- RUMELHART, D.E., 1975, Notes on a schema for stories, In: BOBROW, D.G. and COLLINS, A. (eds), *Representation and Understanding*, Academic, New York, 211—236.
- SCHANK, R.C., 1982, *Dynamic Memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHANK, R.C. and ABELSON, R.P., 1977, *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*, Hillsdale, Erlbaum, New Jersey.
- SCHIFFER, S.R., 1972, *Meaning*, Oxford University Press, Oxford.
- SÍKLAKI István, 1980, *Elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatások*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- SÍKLAKI István, 1981, Történetnyelvtanok mint a szövegfeldolgozás alapjai, *Pszichológia*, 1, 4, 469—484.
- SÍKLAKI István, 1985, Story grammars as models for story processing, In: SÖZER, E. (ed) *Text Connexity, Text Coherence*, Buske, Hamburg, 219—260.
- SPERBER, D. and WILSON, D., 1982, Mutual knowledge and Relevance in theories of comprehension, In: SMITH, N.V. (ed) *Mutual Knowledge*, Academic, London, 61—85.
- THORNDYKE, P.W., 1977, Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse, *Cognitive Psychology*, 9, 77—110.

- (1) Még fúttak fényes szeleink,
- (2) nem lett leállítva az import óriás ventilátor!,
- (3) Csillaghegyen történt,
- (4) nem messze a Pogány-toronytól,
- (5) a tanácselnök tartotta a névnapját.
- (6) (Ferenc volt a személyneve, de Péter-Pálkor tartotta: éberségből.)
- (7) Magyaros, vendégszerető házában
- (8) a helyi vezetők között vendégül látott egy ávós főhadnagyot,
- (9) Kinek kifogyhatatlan humoráról nem egy esetet jegyzett föl a krónika.
- (10) Vacsora után a házigazda ráütött zsebéből kilógó mappájára.
- (11) No, elvtársurak, most jön a legjobb fogás.
- (12) Szólt, s kerítvén ismeretlen iratokat
- (13) (az amerikai marhatenyésztésről)
- (14) meg a szerb ételek pikáns fűszerezéséről),
- (15) nagy bőbeszédűségével kínálgatva, maga is gusztálta.
- (16) Az elvtársak nagy gaudiumok közepette szemelgették a ritka ínycsiklást,
- (17) trécselve dicsérték az írályt, a szóválasztást,
- (18) nem is sejtve, hogy a szintén elemző dicshimnuszokba bocsátkozó főhadnagy nagy bajúszá alatt milyen gonosz tréfán törí a fejét.
- (19) Másnap a kora szürke, dermedt hajnalban
- (20) két díszbe öltözött ávós kért bebocsáttatást.
- (21) Az álmából felriasztott elnök
- (22) az ávósoknak korai látogatása és az újonnan kapott iratok között okozati összefüggést látott,
- (23) s félelmében szegény
- (24) — mert a félelem nagy valagával ráült az országra —
- (25) a drága kincset az ávósok bebocsáttatása előtt a lángoknak dobta martalékkul.
- (26) A tűzben eltűnő papírok felett megsemmisülten álló ember hirtelen éveket öregedve lehajtott a fejét.
- (27) Mellkasában nyomást érzett,
- (28) mintha a hörgői valami nagyon súlyos anyaggal volnának kitöltve.
- (29) Nehezen vette a levegőt,
- (30) ajka egyszerre volt cserepes, s jelent meg a szájszögletben fehérke lepedék;
- (31) pergamenarcán végigfutott a keze,
- (32) rémulten érzékelte a pedánsan borotvált arcot borostásnak,
- (33) egy-egy vonalat mély beomlásnak,
- (34) csontok mozdultak el, mintha.
- (35) Talán a szocdem múlt,
- (36) az egész ingatag polgári erkölcsi kódex az ő balos színezetével?
- (37) A szeméhez nyúlva ragacsosságot érzett, nem tudott sírni.
- (38) Orrlyukai megrezegtek, *örög*szag, szinte érezte a molekulák bomlását.
- (39) Öreg vagyok — mondta ki hangosan, ajkai csörrenve érintkeztek;
- (40) fekete pernye moccan.
- (41) A jámbor fiatal ávósok a parancshoz képest behatoltak,
- (42) katonásan szalutáltak,
- (43) és a drága Ferencnek,
- (44) édes elvtársnak
- (45) a szakasz nevében becses névnapja alkalmából kifejezték szerencsekívánataikat.
- (46) Szansájn!

Ötvenes évek sémához sorolható elemek

- (1) Még fúttak fényes szeleink,
- (2) nem lett leállítva az import óriás ventilátor!
- (6) (Ferenc volt a személyneve, de Péter-Pálkor tartotta: éberségből.)
- (8) a helyi vezetők között vendégül látott egy ávos főhadnagyot,
- (13) (az amerikai marhatenyésztésről)
- (14) meg a szerb ételek pikáns fűszerezéséről),
- (20) két díszbe öltözött ávos kért bebocsáttatást.
- (21) Az álmából felriasztott elnök
- (22) az ávosoknak korai látogatása és az újonnan kapott iratok között okozati összefüggést látott,
- (23) s félelmében szegény
- (24) — mert a félelem nagy valagával ráült az országra —
- (25) a drága kincset az ávosok bebocsáttatása előtt a lángoknak dobta martalékul.
- (41) A jámbor fiatal ávosok a parancshoz képest behatoltak,

2. táblázat

A Házkutatás forgatókönyvhöz sorolható elemek

- (19) Másnap a kora szürke, dermedt hajnalban
- (20) két díszbe öltözött ávos kért bebocsáttatást.
- (21) Az álmából felriasztott elnök
- (22) az ávosoknak korai látogatása és az újonnan kapott iratok között okozati összefüggést látott,
- (23) s félelmében szegény
- (24) — mert a félelem nagy valagával ráült az országra —
- (25) a drága kincset az ávosok bebocsáttatása előtt a lángoknak dobta martalékul.
- (41) A jámbor fiatal ávosok a parancshoz képest behatoltak,

3. táblázat

A Névnap forgatókönyvhöz sorolható elemek

- (5) a tanácselnök tartotta a névnapját.
- (6) (Ferenc volt a személyneve, de Péter-Pálkor tartotta: éberségből.)
- (7) Magyaros, vendégszerető házában
- (8) a helyi vezetők között vendégül látott egy ávos főhadnagyot,
- (10) Vácsora után a házigazda ráütött zsebéből kilógó mappájára.
- (11) No, elvtársurak, most jön a legjobb fogás.
- (43) és a drága Ferencnek,
- (44) édes elvtársnak
- (45) a szakasz nevében becses névnapja alkalmából kifejezték szerencsekívánataikat.

4. táblázat

Uram-bátyám sémába sorolható elemek

- (15) nagy bőbeszédűségével kínálgatva, maga is gusztálta.
- (16) Az elvtársak nagy gaudiumok közepette szemelgették a ritka ínycségeket,
- (17) trécselve dicsérték az irányt, a szóválasztást,
- (18) nem is sejtve, hogy a szintén elemző dicshimnuszokba bocsátkozó főhadnagy nagy bajúsa alatt milyen gonosz tréfán töri a fejét.

Összeroppanás

- (26) A tűzben eltűnő papírok felett megsemmisülten álló ember hirtelen éveket öregedve lehajtotta a fejét.
 (27) Mellkasában nyomást érzett,
 (28) mintha a hörgői valami nagyon súlyos anyaggal volnának kitöltve.
 (29) Nehezen vette a levegőt,
 (30) ajka egyszerre volt cserepes, s jelent meg a szájszögletben fehérke lepedék;
 (31) pergamenarcán végigfutott a keze,
 (32) rémulten érzékelte a pedánsan borotvált arcot borostásnak,
 (33) egy-egy vonalat mély beomlásnak,
 (34) csontok mozdultak el, mintha.
 (37) A szeméhez nyúlva ragacsosságot érzett, nem tudott sírni.
 (38) Orrlyukai megrezegtek, *őregszag*, szinte érezte a molekulák bomlását.
 (39) Öreg vagyok — mondta ki hangosan, ajkai csörrenve érintkeztek;

6. táblázat

Szocdemséma

- (35) Talán a szocdem múlt,
 (36) az egész ingatag polgári erkölcsi kódex az ő balos színezetével?

7. táblázat

Ami a sémákból kimaradt

- (3) Csillaghegyen történt,
 (4) nem messze a Pogány-toronytól,
 (9) kinek kifogyhatatlan humoráról nem egy esetet jegyzett föl a krónika.
 (12) Szólt, s kerítvén ismeretlen iratokat
 (40) fekete pernye moccan.
 (46) Szansájn!

8. táblázat

Az egyes csoportok által kakukktojásként megjelölt elemek

	1. csop. (n = 31)	2. csop. (n = 30)	3. csop. (n = 33)	Párok végső ítélete (2 = 23)	Párok alternatív ítéletei (n = 46)	Összesen (n = 163)
Cím	0	0	0	0	4	4
1	7	2	8	0	1	18
2	14	11	16	17	39	97
3	0	0	1	0	0	1
4	1	0	0	1	0	2
6	4	3	3	0	4	14
7	1	1	0	1	0	3
9	1	5	1	3	3	13
10	1	1	2	0	0	4

8. táblázat (folytatása)

	1. csop. (n = 31)	2. csop. (n = 30)	3. csop. (n = 33)	Párok végső ítélete (2 = 23)	Párok alternatív ítéletei (n = 46)	Összesen (n = 163)
11	1	2	1	1	1	6
12	1	3	5	0	0	9
13–14	9	5	11	2	14	41
15	0	2	4	0	2	8
16	0	2	1	0	2	5
17	2	3	1	4	11	21
18	0	3	3	0	1	7
20	0	0	0	0	2	2
22	1	0	2	0	2	5
24	10	7	13	6	17	53
25	0	0	3	0	0	3
26	2	0	2	0	0	4
27	0	1	4	0	1	6
28	0	0	3	1	2	6
29	0	0	1	1	1	3
33	0	3	1	0	0	4
34	1	4	1	6	12	24
35–36	5	9	7	13	22	56
37	1	1	1	0	1	4
38	1	1	4	3	6	15
39	0	0	3	1	1	5
40	5	3	9	11	17	45
41	1	2	0	1	3	7
44	0	0	0	1	2	3
46	15	8	8	13	23	67
nil	0	0	1	1	2	4
Összesen:	86	82	120	87	196	569

**A legnagyobb gyakorisággal inkoheresnek ítélt elemekhez fűzött
leggyakoribb indoklások**

Elemek	2	13–14	24	35–36	40	46	Ösz- szes	Összes indok össze- sen
Makrostruktúra								
inkoherencia	6	1	4	6	4	3	23	32
Értelmetlen	1	1	0	2	1	6	11	16
Redundáns	3	4	5	2	1	1	16	33
Séma								
Ötvenes	14	5	1	6	3	12	43	60
Öregedés	0	0	0	5	1	0	6	6
Házkutatás	0	0	0	0	0	0	0	1
Névnep	0	0	0	0	0	0	0	3
Humor	6	2	4	1	0	0	12	26
Logika	1	1	0	0	0	0	2	6
Mikrostrukturális								
inkoherencia	2	4	1	2	6	0	15	27
Stílus	11	4	19	1	3	3	40	67
Összes	44	20	33	25	19	26	169	279

ISTVÁN SIKLAKI

DELICATE BALANCE

Coherence and mutual knowledge in a short sotry

The paper outlines a hypothesis about a certain cognitive aspect of understanding literary texts. A delicate balance must be maintained between explicitness and implicitness when formulating a certain fragment of the text. He suggests that a precondition of this achievement is a kind of cooperation between reader and writer based on presupposed common knowledge. Based on an experimental study of the interpretation of a Hungarian short story, he found that a principle of cooperation similar to that proposed by Grice for conversation is at work between the writer and the reader in order to create coherence. When what was called surface coherence is violated, the writer has to provide cues for the reader to help find a knowledge frame where deep coherence can be established. To provide such cues, the writer, of course, has to consider what knowledge can be assumed as common at that point of the story either explicitly or overtly, or at least latently.